

SÖZLƏRİN BİLCƏYİ

(esse)

Əlcək-əli qoruyan, bilcək-biliyi qoruyan deməkdir, yəni mən bu bilcək sözünü, dilimizə soxulmuş yad bir söz olan “yaddaşın” yerinə işlətmək istəyirəm. Keçmişlərdə, ağısaqqalların danışığına qulaq kəsiləndə eşitmişəm bu sözü, deyərdilər: “hə, o kimsənə çox bilcəklidir”, ancaq baxıb göründün, dedikləri bu kimsənə də oxuyub-yazması olmayan birisidir, yalnızca olub-keçənlərdən nə soruştursan, yerli-yataqlı bılır.

Bu sayaq alınma sözlərin dilimizdə çox gülməli anlamlar doğurması da olur, gəlin elə qoşuqlarımızda “məni unutma” yerinə işlədirən: “məni yad et” deyimini götürüb baxaq. “Yad” sözü, türkcəmizdə “özgə” deməkdir, onda “məni yad et” – “mənimlə özgələş, məni özünə yad say” anlamına gəlmirmi?

Yerinə düşmədən işlətdiyimiz başqa bir deyim. Öncə, açaq Mahmud Qaşqarının “Türk Sözlüyünü”, baxaq: **evsəmək–evə getməyi istəmək; aşsamaq–aş(xörək) istəmək; ətsəmək–ət yeməyi istəmək; barıksamak–çıxıb getməyi istəmək.** Bu deyimlərə qoşula biləcək, çağdaş dilimizdə sıx-sıx işlənən **susamaq** sözünü də anmağa dəyər. Onda buyurun, deyin görək, bu “**qəribsəmək**” sözünü necə anlayaqq? Yoxsa, bu “qürbətə getmək, qəriblik istəmək” anlamındadır? Yox, bu deyimi biz nədənsə Yad eldə(**qürbətdə**) olub, Yurd üçün darıxanda, Yurda getməyə ürəyimiz atlananda deyirik. Elədirsə, nədən “yurdsamaq” yerinə “qəribsəmək” deyirik? Yanlış göz qabağındadır!.. Sizə elə gəlmirmi, bu “**qəribsəmək**” deyimi yuxarıda dediyimiz “**barıksamak**” deyiminin aşınmasından–yanlışa uğramasından törənmişdir?

Azərbaycan türkü öz dilini yadırğamayıbsa, “bazarlıq eləməyə gedirəm” deməz, pal-paltar almağa gedəndə: “**gedim, özümə əyin-baş alım**”; özünə gərək olanların hamısını, yəni paltarı da, azuğu(yemək üçün olanı) da almağa gedəndə isə: “**gedim, bir az ayın-oyun alım**” deyər. “**Əyin-baş almaq**” deyimi ilk baxışda anlaşılır, yəni kiminsə **əyni üçün** təpədən dırnağacan gərəkən geyimlərdən nəyisə almasından söz açılır. “**İlk baxışda**” deyimini burada ona görə vurğulayıram, “**əyin**” sözümüzü də “**bədən**” dediyimiz yad bir sözün ayağına vermişik, nədənsə! Onda görəsən bu, “**ayın-oyun almaq**” nə deyən sözdür? Türkçəmizin Muğan ağzında(dialektində) buna: “**əyin-öyüñ almaq**” deyərlər. Yəni bəlli deyilmə ha, “**əyin-öyüñ almaq**” deyəndə: **əyin üçün, öyüñ(evin) üçün** alınacaq nəsnələrdən danışılır?

Hamınızın eşitdiyi belə bir deyim var: “**sözün başına ip salmaq**”. Bu deyimin bənzətmədən törəndiyi bəllidir, ancaq hansından? Görünür, çox əski çağlarda, qaraçıların ayınınmı, meymununmu, başına **ip salıb** oynatmasını, izleyiciləri güldürməsini görən dədələrimiz, “sözün başına **ip salıb** oynatma” deyəndə, “bizi özünə güldürmə” demək istəmişlər. Bunun kimi də, “**sözə don geydirmə**”, “**sözə bəzək-düzək vurma**” deyimlərinin də hansı bənzətmələrdən doğduğunu aydınlaşdırmaq olar.

“**Gözüm su içmir**” də söz olarmı? Nə deməkdir bu?.. Gəlin, çox-çox əskilərdən qalma olduğu açıq/aydın bəlli olan: **qırımla, suyum** sözlərinin necə yarandığını araşdırmağa çalışaq. Deyərlər, onun **qırımdan** bildim, nə demək istəyir, nə üçün gəlib, habelə bunun kimi... Başqa örnəkdə deyərlər: **suyumunu** bəyənmədim; mənə **suyuşırın** (öztürkcəsi: **suyusucuq** olmalıdır!) gəldi; üzümüzün **suyunu** tökmə; **üzüsuluykən** get; habelə bunun kimi... Gəlin bu **qırımlı** sözündən başlayaqq. İndi bu söz dilimizdə çox az işlənir, bunun yerinə ən çox “özündən çıxmaq” deyimini işlədirlər.(Muğan ağzında kiminsə özündən çıxmاسını anlatmaq üçün deyərlər: o kimsənə **qozqırıb**, Mahmud Qaşqarlıda bu deyim: **kazkurmaq** kimi verilib, görünür elə, “**qısqırmaq**”

deyimi də bunlardan törənibdir. Bu deyimlərdəki, “**qoz-kaz-qıṣ**” kəsimi indi də dilimizdə açıqlanmaq yerinə işlənən “**qızmağı**”, “**qır**” kəsimi isə, bu acığın aşib-daşmasını, yəni kiminsə özündən çıxmاسını bilindirir. Yeri gəlmışkən, çox əski çağlarda qurda **böridən** başqa, **kaskır** da demişlər.(L. Qumilyov. Drevniye Tyurki(rus dilində) Moskva 2002. səh.28) Özündən çıxmaq deyiminə bir az dərindən yanaşsaq, burada insan acığının aşib-daşması, öz yatağından çıxmاسının anlaşıldığı görünür, sanasan, özünün yavaş axarı ilə axan çayı qıraqdan elə coşdurublar(**üstünə yağan gur yağışla**,—yəni kiminsə dözümünü sözlə qıcıqlandırıb, daşdırın **təki!**), o artıq öz yatağına(məcrasına) sığmir, coşub ondan **qırığa** çıxır. Söz-sözü çəkir, ona görə də bir az uzağa gedib çıxmamının üstündən keçəcəyənizə güvənərək, sözümüzün ardını deyirəm. Beləliklə, gəlin ondan başlayaq, dilimizdə insan dözümünün ölçüsü olaraq onun “**boğazı**” götürülür, sanasan suyun boğaza çatması ilə insanın boğulmağa başlaması kimi də, acığın boğaza çatması ilə də insan acığından “boğulmağa” başlayır. Görünür, elə buna görə də, bezdirici duruma: “**lap boğaza yiğildim**” deyirlər. Haçansa düşündüyüüz olubmu, görəsən nədən: sözünün üstündə durmayan, güvəncisiz, yersiz özündən çıxan kimsələrə, “**ipiqırıqdır**” deyirlər?! Bu, anlağı olan ikiayaqlının(yəni insanın) anlaqsız dördayaqlılara bənzədilməsindən törənən bir deyimdir, insan yanlışının,—hörükləndiyi çevrədə dayanmalı olan, ancaq cızığından çıxaraq, hörüyünü—**ipini qırıb** qaçan—dördayaqlının davranışına bənzədilməsidir, insan mənliyinə yaraşmayan davranışın qınanmasıdır. Deməli, “**qırıım**” deyimi ilə, insanın öz dayanıqlı, toxdaq, durumundan çıxmاسını, bir anlıgına özlüyündən “**qırılmasını**” anlatmaq istəmişlər.

Yeri düşmüşkən, insanın boğazının onun dözümünün sınırı sayıldığını doğrudan bir bəlgəyə(fakta) də baxaq. Mahmud Qaşqarlı özünün “Türk Sözlüyündə” yazır: **qılıq(o bunu kılık kimi yazır)**, insanın xasiyyəti, xarakteri anlamındadır, sonra birdən gözlənilmədən(!) deyir: ancaq bu sözü ən çox **qılıq(kılık)** deyə işlədirlər. Boğazın çənəyə birləşən yerinə yaxın, bir qabarıq sümük var, bildiyiniz kimi buna: hulqum da, xirtdək də deyirlər. Ancaq Azərbaycan türkçəsinin bir sıra ağızlarında(dialektlərində) bu sözü “**xılx**” deyə işlədirlər, məncə bu sözün

yuxarıda dediyimiz “**qılq(kılk)**” sözündən törəndiyi göz qabağındadır. Bu bəlgə də, yuxarıda dediyimiz—insan dözümünün ölçüsünün, eləcə də insan qanacağının qaynağının insan boğazında yerləşdiyini sanan çox-çox əski çağların inanclarına bağlıdır. Elə bilirəm, bu danışıqların gedişində sizlər, “qadının hulqumu olmaz(bizdə, Muğan ağzında: qadının xılıxı olmaz deyirlər) deyimini anmamış olmazsınız. (Sizə gülmək gəlməsin, mən bu deyimi eşitdiyim uşaqlıq çağlarımda, qadınların doğrudan da hulqum-xirtdək-xılıx sümüklərinin olmadığına inanmışdım.) Bu deyimi bu gün qadınların söz saxlaya bilməməsi kimi yozurlar, bu düzgündür, ancaq bu deyim təkcə bu anlamı bildirmək üçün deyilməyib, bir də, qadın incəliyindən, kövrəkliyindən doğan, onun qılığında özünü göstərən, dayanıqsızlığı, dəyişkənliyi, küsəyənliyi bildirmək üçün deyilmişdir. (Burada yeri düşmüşkən, bir yerlərdə **qırğı**, başqalarında **laçın** deyilən alıcı quşu da anıb, onun adının, sanasan, özündən ox təki “**qırılıb**” uçmasından törəndiyini də düşünməyə dəyər. Qaldı, bu quşa bir yerlərdə “**laçın**” deyilməsinə, bu da “**alçın**”(alıcı) sözünün yumşalıb, diləyatımlı olmasından törənmişdir.)

İndi də gələk suyum sözünün üstünə. Əski çağların türkçəsində “**suyum**” sözü “görkəm”, “**suyumluq**” isə “görkəmli-gözəl” anlamlarını daşımışdır. Bu sözün törəyişini araşdırmaq üçün, mən sizlərlə birgə, çox-çox uzaq keçmişlərə dönməli olacağam...

İskitlər, saklar, skiflər kimi dəyişkən adlarla çağırılan, bizim burada skiflər adlandıracağımız, əski çağların bu ünlü ulusunun, elə təkcə adını dəyişməklə əl çəksəydilər, nə vardı?—yox, bunu az saymışlar, biriləri onları “iranlaşdırılmış”, o biriləri “slavyanlaşdırılmış”, başqaları da bu qondarmaçılığı bir az da anlaşılmaz eləmək üçün, onları “hind-avropalaşdırılmışlar”. Burada hamının, bilərkədənmi-bilməyərkədənmi unutduğu bir durum da var, bu da skiflərin köçəri olması, onları calamaq istədikləri xalqların isə köçərilik gələnəklərinin olmamasıdır. Skiflərin kimliyini aydınlaşdırıran bir-iki mifoloji örnəklərə baxaq.

1. Herodotun yazmasına görə, atlarını itirən Herakl onları axtara-axtara Skif ölkəsinə gəlib çıxır, burada onları geri ala bilmək üçün, atlarını tutub saxlayan yarı insan-yarıilan bir qadınla evlənməli olur, sonra da ondan doğulan uşaqlarını qoyub, atlarını götürürək, çıxıb gedir. Sonra Herodot az qala yersiz görünən bir olayla sözünü bitirir: Herakldan doğulan oğlanların **ən kiçiyi ölkənin xaqanı oldu!..(Bunun açmasını bir az aşağıda deyəcəyik)**. Bir yox, bir neçə nağıllarımızda belə bir olaydan söz açılır: evlənən oğlan(bir yerlərdə isə onun arxadaşı!), toy gecəsi sevdiyi qızın üstünə qılinc çekir, qızın “içindən” bir qara ilan çıxıb düşür, ilanı öldürüb, biri-birilərinə qovuşur, ömürlərinin sonuna kimi ağıggünlük içində yaşayırlar. Sözü çox uzatmadan deyim, əski türkcədə **“bike, büke”** deyilən bir söz vardı da, bu sözün də iki anlamı vardı, birisi-qız deməkdi, o birisi-əjdaha, yəni ilanın mifləşməsindən “törənən” suyumsuz(eybəcər) bir varlıq. Burada adamın “gözünə girən” açıq-aydın bir bəlgəni(faktı) bundan artıq araşdırmağı yersiz sayıram. Unutmamışınızsa, dilimizdə bu gün də **“Bikə”** kız adı vardır, yaxın keçmişlərəcən isə, adlı-sanlı soydan olan qadınların adına **“bikə”** sözünü qoşub çağırardılar.
2. Mən indi durub sizlərə desəm, üç min il bundan qabaq skiflərin arasında “Məlikməmmədin nağılı” bəlli idi, mənə inanmayacaqsınız, ancaq bunu Herodot desə, bilirom, inanacaqsınız! Herodotun deməsinə görə, skiflərin ən birinci xaqanının adı Tarqıtay idi, bunun da üç oğlu vardı. Günlərin bir günü, göydən yerə dörd qızıl nəsnə düşdü: kotan, boyunduruq, döyüş baltası, bir də bardaq. Öncə Tarqıtayın böyük oğlu bunları götürmək istədi, göydən enən nəsnələr od tutub alışdı, alovun istisinə dözə bilməyən böyük qardaş geri çəkildi,(**Quyuya düşən qardaşların: ay yandım çəkin!– hayqırıtlarını andımızmı?**) ortancıł oğlan da onun təki, sonda **kiçik oğlan** yaxınlaşıb, bunları götürdü. Bundan sonra Tarqıtay xaqanlığı kiçik oğluna verdi. Burada danışılanların, “Məlikməmmədin nağılındakı” üç qardaşın quyuya düşməsi ilə bağlı olayla az qala büsbütün üst-üstə düşməsi gəlişigözəllikdirmi? Bu oyana qalsın, o da bəllidir, türklərdə ən əski çağlardan başlamış, bugünəcən də, ardıcılığın(varisliyin) evin

kiçik oğluna keçməsi gələnəyi vardır, buradakı bu uzlaşmaya nə sözünüz?(Yuxarıda, Heraklla bağlı olayda da bundan danışmışdıq!)

3. Çağdaş türkçəmizdə bir anlam verən iki sözümüz vardır: üzlə, yanaq. Qulaq, dodaq sözlərini də ansaq, yanaq sözünün gəlişgözəllikkən yox, düşünərək yaradılıb ortaya qoyulduğu anlaşılır. Üz sözü isə, özlüyündə çox böyük anlam daşıyan bir sözün yozumunun aşırı daralmasından yaranmışdır. Öz ilkinliyindən uzaqlaşmadan bugünüümüzə gəlib çıxmış türk dillərinin hamısında, “üz” deyəndə büsbüütün başqa bir söz anlaşılır. Mahmud Qaşqarlıının Sözlüyündə də, ilkinliyində ilişib qalan türk dillərində də, üz demək, insanın qarşidan: başdan ayağa kimi bütün görünüşü deməkdir, Mahmud Qaşqarlı bu sözü bir çox yerlərdə “ruh” anlamında da işlədir. Türk tarixinin ünlü araşdırıcısı L. Qumilyovun, yaşı ikimin ili keçən Çin qaynaqlarına arxalanıb verdiyi bilgiyə görə, çox əski çağlarda türklər göy üzünün görünmədiyi qapalı yerə girməkdən bərk üşənərmışlər. Bir anlıq bilcəyinizə baxın, onda sizlərə də haçansa, “üzünüzü basdırıb yatmağın qaramatlıq olduğunu” deyən ulu kişiləri anacaqsınız. Əski Türk inanclarının az-çox unudulmadığı bütün yerlərdə, o sıradan bizdə də, başını(yəni üzünü) basdırıb yatmayı yasaqlayan gələnəklər bu gün də yaşamaqdadır. Bu nə üçündür? Birincisi, əski çağların türklərinin tanrıçılıq inanclarına görə, Tanrı elə Götür özüdür, ona görə də yaşamın bütün anlarında elə etmək gərək, Tanrıının baxışları üstündən əskik olmasın. Bu inanclara görə, insan öləndə onun öpözü-üzü-ruhu yeddiqatlı göyün qurtaracağındakı Tanrı qulluğuna gedib çıxır. Yenə də bu inanclara görə, yuxu—“kiçik ölümdür”, yəni yatan adamın öpözü-üzü-ruhu da Tanrı qulluğundadır, yatanda üzünü örtərsən, Tanrı qulluğundan qayıdan üzün-öpözün-ruhun uğrağını tapa bilməyib azar, “kiçik ölümdən” ayıla bilməyib, böyük ölümə düşərsən. Sizlərin hamısından iraq, kiminsə ölüüsü ölürsə, kişilərin saqqal buraxıb, qadınların üzünü cırması da, elə bu inanclara bağlıdır, yəni, deyilənə görə, ölenin üzü-öpözü-ruhu qırx günəcən təklikdən bərk darixir, gəlib öz ocağından kimisə də öz yanına aparmaq istəyir, üzü cırılmış, saqqal buraxmış yaxınlarını

“tanıya bilmədiyindən” əliboş qayıdış gedir. Bütün bu deyilənlərdən sonra, qan içməkdən gözü doymayan Persiya şahı Keyxosrovun başını kəsib, qan dolu tuluga atan, “ola bilsin indi gözün qan içməkdən doydu”, deyən Skif-Massaget xaganı Tomiris xatunun adının Temirüz-yəni, dəmirüzlü demək olduğuna necə inanmayasan? Herodot skiflərdən danışanda belə bir bilgi də verir, sanasan, skiflər ən yaxın adamları ölündə, onun başının dərisini üzüqarışq soyub, saman təpir, evlərində saxlayaraq ona tapınırlar. Burada Herodotun bəlli bəlgəni bilərkəndənmi-bilməyərkəndənmi aşındırması göz önündədir. Üçündən biridir, ola bilsin, Herodot ona danışılanı düzgün anlamamış, ikincisi, o çağlara uyğun olaraq, oxucularını ilgiləndirmək üçün sözə bəzək-düzək vurmuş, üçüncüsü, aşılanmış incə heyvan dərisindən, çox gözəl düzəldilmiş insan üzünün üzlüyüünü(maskasını) ayırd edə bilməmişdir. Herodotdan başqa da, bu sayaq bilgiler verən varmı? Var, özü də necə! Skif xaganının oğlu, Yunanların adını yeddi ən böyük bilgələrin sırasına yazdığı Anaxarsislə bağlı belə bir olay danışırlar: Yunanlar ondan soruşurlar: doğrudurmu, siz skiflər qışın soyuğunda da, əyninizə paltar geymədən gəzə bilirsiniz? Anaxarsis nə desə yaxşıdır?—Siz qışın soyuğunda üzünüü örtmədən gəzə bildiyiniz kimi, biz də belə soyuqda əynimizi örtmədən gəzə bilirik, bizim üçün bütün əynimiz elə **üzümüz kimidir!**

İndi gələk konumuzun üstünə, yəni “**suyum**” sözünün araştırılmasına. Mənim düşüncəmə görə, bu söz, türk kişisinin(insanının) güzgünen nə olduğunu bilmədiyi çox əski çağlarda törənmişdir. Yəni, özününn görkəmini ancaq suda görən türk kişi, mifik-mistik inanclarla dumanlanmış anlağına görə, özünün biri üzündə, o biri suda yaşayan iki gerçəkliyinin olduğunu sanmışdır. Öz görkəmini ancaq suda görə-tanıya bildiyinə görə də, ona “**suyum**” adını vermişdir. Suyu ağızla içirlərsə, onda tanınan görkəmi də “gözlə içirlər”, səndən “gözüm su içmir” deyimi də elə buradan qaynaqlanmır mı? Burada bəlli bayatıdan: “Üzündə göz izi var, Sənə kim baxdı yarım”—deyimini necə anmayasan?! Mənə elə gəlir, insan üzündə

tanrısal anlamlar axtaran “hürufiliyin” Azərbaycanda yaranması da elə, bu inancı yaradanların turklüyündən doğmuşdur.

Deyəsən, sizləri çox yordum, ona görə də, gəlin indi, elə o çox-çox uzaq çağlardan bugünkü gəlib çatmış bir gülməcəyə baxaq: “Birisindən soruştular, haralısan?—dedi, evli deyiləm, deyə bilmərəm.” Bu gülməcənin altında yatan, çox uzaq çağların gələnəklərini andırı anlamın yanından saymazyana, çox ötüb keçmişik. Ancaq indi gəlin, bir anlıq dayanıb, anışdırmağa çalışaq, nə demək istəmişlər bu deyimlə?—bu sıradan olan bir gülməcədirmi, yoxsa burada kişinin evləndiyi qadının doğmalarına “yıxılması”—yəni onları aşırı sayqılamağa başlamasınamı him vurulur?.. Demək olar, əski çağların bütün uluslarında anaxaqanlıq(buna madərşahlıq, matriarxat deyənlər də olur) dönəmi olmuşdur, yəni, elə çağlar olmuşdur da, ev diriliyini qadınlar yönətmış, kişilər qadınların evlərinə “gəlin” köçmüşlər. Bəlli olduğu üzrə, bu dönəmdə kişilər öz oymağından(tayfasından) evlənmək yasaqlanmış, qonşuluqda yaşayan oymaqlar arasında, kimin nə sayaq evlənə bilməsini düzənləyən yasalar olmuşdur, bu yasalara görə də, kişilər evlənməyincə, hansı oymağa köçəcəklərini, yəni, “haralı” olacaqlarını bilməmişlər! Ortalama götürsək, Türk toplumunda anaxaqanlığın öz yerini ataxaqanlığa verəsi iki min ildən bir az çox qabaqlarda baş vermişdir. Onda bu gülməcənin yaşıının iki min ildən artıq olduğu çıxmır mı?! Söz evlənməkdən düşmüşkən, bir deyimin də anlamını açmağa çalışaq. Oğul yaxşı soydan olmayan bir qızla evlənmək istəyəndə, atası ona deyər: yoxsa sən sümüyümüzü it sümüyünə calamaq istəyirsən? Nə deməkdir bu? Əski çağlarda, türklərdə soyluluğun göstəricisi “sümüyə” görə ayırd edilərdi, soyu uca kimsələri “ağ sümüklü”, soyu aşağıları “qara sümüklü” deyə çağırardılar. Onda bu “it sümüklülər”, kimlərdir belə? Gəlin, bunun nə demək olduğunu VIII yüzildə yaşamış, Göytürklərin xaqanı Bilge xandan soruşaq, görək nə deyir? Bilge xaqan isə çox acıqlı-öfkəli danışır: “Tibetlilər, itdən törəyiblər...” (L. Qumilyov “Drevniye Tyurki(rus dilində) Moskva. 2002. səh.354) Göytürklərin çinlilərlə də, tibetlilərlə

də “qanlıbıçaqlığı” vardı. Onlarla, ara vermədən qanlı savaşlar aparırdılar. Bu savaşların sonunda, barış anlaşmasına gələndə, tibetin, çinin yuxarı başda oturanları, öz qızlarını Göytürk xaganına ərə verir, sanasan, ortalıqda doğmalıq yaratmağa “çalışırdılar”. Özlüyündə isə, xaganın xanımları olmuş bu tibetlilərin, çinlilərin, işi-gücü xaqandan çuğulluq eləyib onun iç sözünü özünklərə çatdırmaq idi. Göytürklər də bunu bildiklərindən, onlara göz qoyur, başqa yurddashların onlarla evlənməsini yasaqlayırdılar. Yəni, öz sümüklərini “**it sümüyünə calamaqdan**” çəkinirdilər. (Qaldı, Bilge xaganın indicə andığımız sözünə, o burada tibetliləri aşağılayan bir söz demək istəməmişdir, onun acığı bu tibetli xanımların dönüklüyünə qarşı yönəlmüşdür. Türkler özlərinin qurddan-böridən törədiklərinə inandıqları kimi də, tibetlilər özlərinin itdən törədiklərini sanmışlar. Tibetlilərlə bu qonşuluqdan dilimizdə: “itin qırx canı olur” deyimi də qalmışdır. Tibetlilərin inancına görə, ölen insanın öpözü-ruhu birinci olaraq itə keçir, sonra isə yenidən başqa bir insana qayıdırılmış.)

Mən əski çağlarda “**Börküyariq**” adlı türk xaganlarının olduğunu oxuyanda, sözün düzü ürəkdən gülüb, öz-özümə düşünmüştüm, görəsən, necə olub adlı-sanlı bir xaqana belə düşük ad qoyublar?!.. Yurdumuzun ayrılmaz parçası olan Dəmir Qapıda(Dərbənddə) çox geniş yayılmış bir ad var: **Yarıq**(bunu ən çox **Yarık** kimi deyirlər)!.. Mən bu adın rusların uzun sürən etkisindən törəndiyini düşünürdüm, sonradan Dəmir Qapılı arxadaşlarım mənə, bunun çox əskilərdən qalma bir ad olduğunu deyəndə, mən bir az da çاش-baş qalası oldum!.. Ancaq sən demə “**yarıq-yaruk**” sözü əski çağlarda “ışıq” deməkmiş, yəni bu “**Yarıq**” adı “ışıq” anlamında, “**Börküyariq**” adı isə, “papağı işıqlı”, yəni başıuca, aydın düşüncəli anlamındaymış. Sonra bilcəyimə baxıb gördüm, bizim unutduğumuz bu sözü ruslar götürüb saxlamış, elə indi də çox işıqlı, parlaq nəsnələrə “**yarkiy**” deməkdədirler. Ən ilginci, bu “**börküyariqlığın**” xristian inanclarında da özünü göstərməsidir. Xristianların qutsal kimsələrinin şəkillərində, onların başının çevrəsində, “oreol” adlanan işıqlı bir çevrə çəkirəklər!..

Sözümü bu yerdə, sizlərlə yenidən görüşmək umdusu ilə bitirirəm, burada dediklərimdən düşüncələrinizi “yaruqladacaq”, bicəyinizdə qalacaq bir sözüm olacaqsa, mənə ancaq sevinmək qalır...

7 oktyabr 2010-22 aprel 2012-ci illər.